

Foto: Anda van Riet

‘Liever lijfstraffen dan Kafka!’ EEN DIALOOG OVER SOCIALE VAARDIGHEDEN EN AUTISME

Eric Bolle onderzoekt samen met zijn leerlingen of Kafka helpt autisme beter te begrijpen. Heeft Kafka inzichten op basis waarvan je autisme kunt compenseren? Lees hier wat leerlingen er zelf over zeggen.

ERIC BOLLE

De laatste jaren geef ik ieder jaar bij Duits aan de leerlingen van vwo 3 een cursus over Kafka. Doel is Duits leren lezen, iets snappen van de Duitse cultuur en inzicht krijgen in het leven van de schrijver. Nu geef ik les op een school met uitsluitend leerlingen met een autismespectrumstoornis. Omdat bij Kafka sommige trekken van die stoornis heel herkenbaar zijn, heb ik de cursus hoe langer hoe meer opgehangen aan de vraag of zijn werk ook kan helpen beter inzicht in autisme te krijgen. Kafka was heel introvert en mensenschuw. Toch slaagde hij erin een schitterende carrière te maken bij een verzekeringsmaatschappij. Hij wist deze eigenschappen te compenseren met aangeleerde sociale vaardigheden. De werkhypothese die ik heb opgesteld en die ik aan de leerlingen voorleg, luidt dat wij van hem kunnen leren hoe je autisme compenseert.

Hoge weerstand

Ik kan niet beweren dat de eerste keer dat ik de cursus deed een groot succes was. De leerlingen voerden weliswaar de door mij gewenste discussie en maakten prima

proefwerkjes, maar de weerstand was erg hoog en moest telkens opnieuw overwonnen worden door uit te leggen waarom wij dit eigenlijk deden. Representatief voor deze eerste keer was de uitspraak van een van de leerlingen: ‘Liever lijfstraffen dan Kafka!’.

Gelukkig heb ik me niet laten ontmoedigen. De tweede keer ging al een stuk beter. Leerlingen hielpen elkaar de cursus door, en overwonnen allengs hun weerstand. Representatief voor de houding van het tweede cohort was: ‘Je kunt een hoop van Kafka vinden, maar je leert er in ieder geval goed Duits van.’

Het derde cohort heb ik net achter de rug. Het liep op rolletjes. Er was geen enkele weerstand. Ik ben er heel blij mee, ook al hebben de leerlingen mijn hypothese uiteindelijk verworpen.

Literatuur en empathie

Het begon al gelijk goed. Het eerste uur noemde een van de leerlingen het werk van Kafka morbide. Het ging om een politieagent die weigerde de weg naar het station te wijzen, en wat later om een muis die de muren op zich af ziet komen en eindigt in de klauwen van een kat. De leerling kon prima uitleggen wat hij bedoelde met morbide,

Franz Kafka, houtsnede door Hans Fronius, 1937. Collectie The British Museum, Londen

Franz Kafka (1883–1924) is een Duitstalige schrijver uit Praag. Hij maakte carrière in een verzekeringsmaatschappij. Zijn leven wordt gekenmerkt door twee conflicten: de onverenigbaarheid van zijn schrijverschap met zijn carrière, en de onverenigbaarheid van zijn schrijverschap met het huwelijk. Hij bleef zijn leven lang vrijgezel.

In de parabel *Vor dem Gesetz* wil een man toegang tot de wet, maar een poortwachter houdt hem tegen. Uit de poort komt een overweldigend stralend licht. De man wacht zijn hele leven bij de poort, maar durft niet naar binnen te gaan. Aan het einde van de parabel wordt de poort kort voordat de man sterft gesloten.

In de roman *Das Schloss* komt de hoofdpersoon K. aan in een dorp met maar één enkele obsessie en dat is toegang te krijgen tot het nabijgelegen kasteel. Dat lukt hem niet, maar hij leert wel veel mensen uit het dorp en ambtenaren uit het kasteel kennen, die hem uitleggen waarom zijn wens niet kan worden vervuld.

en maakte daarmee indruk op de hele klas.

Aan het einde van datzelfde uur hoorde ik een jongen tegen een andere jongen fluisteren dat literatuur toch meer iets voor meisjes is dan voor jongens. Nou is een van de definities van autisme extreem mannelijk denken. Men denkt zuiver rationeel en slaat geen acht op eventuele gevoelens van anderen. Daarom gaf ik aan het begin van het volgende uur ruim baan aan dit onderwerp. Dat hadden de jongens eigenlijk niet verwacht. Er ontspon zich een discussie waarvan de conclusie was dat meisjes zich beter kunnen invoelen in andere mensen dan jongens. Dat is goed zo, maar het kan ook voor jongens geen kwaad in ieder geval af en toe eens te proberen zich in anderen in te leven. Literatuur lezen leidt tot meer empathie, en kan zo helpen autisme te compenseren. Daarmee was ook een voortrekkersrol gegeven aan de meisjes in de klas.

Het leek even of zich een geruststellende consensus van de klas had meester gemaakt. Maar enkele lessen later ontvlamde de discussie opnieuw naar aanleiding van *Das Urteil*. Georg Bendemann krijgt van zijn vader en zijn verloofde op zijn kop dat hij zijn vriend in Petersburg niet wil vertellen dat hij gaat trouwen. Georg is bang dat hij zijn in zaken mislukte vriend daarmee zal krenken en jaloers maken. Zijn verloofde verwijt Georg dat hij haar in de weg zit wanneer zij niet met de vriend in Petersburg kan kennismaken. Zij houdt van Georg en wil al zijn vrienden leren kennen. Vader lacht Georg in zijn gezicht uit. Hij is erg ontevreden over hoe zijn zoon met hem en andere mensen omgaat. En meer nog: hij heeft de vriend in Petersburg allang op de hoogte gebracht. Zonder dat Georg het wist, heeft vader een lange briefwisseling met diens vriend in Petersburg opgezet.

De leerlingen hebben weinig moeite met het Duits en kunnen prima meegaan in mijn samenvatting en conceptualisering: Georg wordt verweten alleen op zijn eigen kompas te varen en over onvoldoende sociale vaardigheden te beschikken. Nu ontspint zich de volgende discussie in de klas. Een jongen zegt dat Georg volkomen gelijk heeft en dat het niemand wat aangaat wat hij aan zijn vriend in Petersburg schrijft. Daarmee oogst hij bij een andere jongen bijval. Maar een meisje in de klas vindt het wel ernstig dat Georg zijn verlovingsgeheim wil houden. Zij vindt dat hij geen gevoel heeft voor zijn bruid. Ook vader heeft in haar ogen gelijk wan-

neer hij het gedrag van zijn zoon afkeurt.

Ik ruik een kans en zeg dat mijn focus ligt op Kafka en autisme. Is dit niet typisch een moment waarop Georg wordt verweten zich af te sluiten voor zijn omgeving? Het meisje is het met me eens, en vraagt zich af of Georg misschien homo is en daarom zijn ex-geliefde niets wil vertellen over zijn nieuwe liefde. Nu zijn de jongens aan het einde van hun geduld en geven er helemaal de brui aan. De grens van hun empathie is bereikt. Wat Georg doet is misschien onhebbelijk, maar moet hij zelf weten.

Vor dem Gesetz

Dan is het proefwerkweek. Nu wordt het menens. De leerlingen krijgen *Vor dem Gesetz* voorgelegd en moeten vertellen wat in deze parabel gebeurt, wat het stuk betekent, en wat zij voelen of denken dat zij moeten voelen. Alle leerlingen kunnen de tekst prima samenvatten. Zij zien de poort met de poortwachter duidelijk voor zich, zij zien de man van het land wachten en steeds weer opnieuw proberen de poort binnen te gaan. En zij zien ook dat de poort van de wet uiteindelijk gesloten wordt zonder dat de man naar binnen is gegaan. Een greep uit wat zij schrijven over de betekenis van de parabel en de gevoelens die hij oproept, staat hiernaast.

Een paar opvallende trends. Nogal wat leerlingen zijn tegenstanders van wachten. Wie wacht, leeft niet. Om die reden keuren zij het gedrag van de man af. Bovendien vinden zij het niet goed dat de man met onopgeloste problemen rondloopt. In hun ogen moet hij die zelf oplossen, hetgeen hij niet doet. Hoewel sommigen medelijden met hem hebben, roept de man ook afkeer op omdat hij onvoldoende voor zichzelf opkomt en zijn problemen op anderen lijkt af te wentelen. De leerlingen zijn duidelijk doortrokken van een besef van eigen verantwoordelijkheid en van plicht tot assertiviteit. Men kan moeilijk beweren dat bij deze kinderen de opvoeding haar doel heeft gemist. Zij zijn al verder dan wij denken.

Maar er zijn ook andere geluiden. Iemand herkent zijn eigen onzekerheid en de kansen die hij mist door te talmen. Weer een andere leerling ziet de parabel als kritiek op de maatschappij en het rechtssysteem. Voor hem gaat het stuk niet alleen over recht en rechtvaardigheid, maar ook over machteloosheid. Opvallend is ten slotte het inzicht dat vele interpretaties mogelijk zijn (de leer-

Commentaren van leerlingen bij *Vor dem Gesetz*

‘Ik voelde aan het begin van het verhaal medelijden, ik wist niet wat er nog komen zou, maar ik wist dat hij iets zoekt of er nieuwsgierig naar was. De wachter deed zijn werk stoïcijns, maar de man bleef vragen, waar ik respect voor heb. Aan het einde van het verhaal zegt de wachter dat het niet bestemd voor hem was, wat mijn medeleven versterkte omdat hij zijn doel niet had kunnen waarmaken. Misschien zeg ik het een beetje vaak, maar ik vond het een beetje morbide. Het liet me met een beetje bitter gevoel achter, wat misschien wel weer het doel was.’

‘De onzekerheid van de man weerhield hem ervan zijn doel te bereiken. Als de man eerder had ingegrepen, zou dit niet zijn gebeurd. Ik zie hier mezelf enigszins in terug. De onzekerheid die de man vertoonde door te wachten in zo’n situatie is mijzelf ook vaker overkomen.’

‘Ik denk dat dit een boodschap is van Kafka over het rechtssysteem en de manier waarop mensen hierin soms bedrogen worden en dat het voor sommigen dus onmogelijk is om toe te treden tot de wet. Ik vind het op de eerste plaats een treurig verhaal. Het laat zien dat je tegen sommige dingen in het leven niet kan vechten. Mensen staan soms machteloos tegenover hun eigen systemen en wetten.’

‘Ik denk dat dit een verhaal is over een man die is overleden en nu toegang wil tot de hemel. Ik denk dat dit een zeer zielig verhaal is, want niet toegelaten worden tot de hemel in die tijd was een ramp, want dan had je niet aan je verplichtingen voldaan.’

‘Ik voel dat de man in dit verhaal bijna egoïstisch is. Het roept een gevoel van haat en zieligheid in me op. Ik heb totaal geen medelijden met de man. Hij moet leren opkomen voor zichzelf en niet telkens terug vluchten naar de wet. Het is raar hoe je niet een gevoel van medelijden en droevigheid krijgt bij de dood van de man, juist een gevoel van gerechtigheid. Ikzelf voel niet echt iets, maar ik denk dat Kafka het gevoel van onrechtvaardigheid probeerde op te roepen omdat de man niet naar binnen mocht, ondanks dat het rechtsgebouw voor iedereen open zou moeten zijn.’

‘Het is een beetje zo van als je chronisch ziek bent, zoek je je hele leven naar een medicijn, maar in de tussentijd vergeet je te leven. De levensles is dat hij het belangrijkste ding in zijn leven vergat, en dat was het leven zelf. Dit is één van de eerste verhalen van Kafka waar ik echt in geïnteresseerd was. Bij literatuur is er nooit één antwoord, maar zijn er gewoon veel verschillende soorten complotten.’

Inschatten wat er gebeurt en doen wat er gepast is, lijkt iets dat veel mensen spontaan en als vanzelf doen. Voor mensen met autisme is het echter iets heel moeilijks

ling zegt ‘complotten’ in plaats van interpretaties – en dat is veelzeggend) en dat hoewel iedere interpretatie met argumenten is onderbouwd, niemand uiteindelijk weet wat hier staat. Iedereen in de klas stuit op de ondoordringbaarheid van de tekst.

Is K. een autist?

De weken na de proefwerkweek gebruiken we om de verfilming van *Das Schloss* door Michael Haneke met Ulrich Mühe in de hoofdrol te bekijken. Kunnen de leerlingen gelijk oefenen voor de Cito-kijk- en luistertoets. We kijken steeds een halfuur naar de film en discussiëren aansluitend over de vraag of K. een autist is. Daarbij wordt allengs duidelijk dat kijken naar een Duitse film zonder ondertitels moeilijker is dan een Duits boek lezen.

Een van de belangrijkste sociale vaardigheden, zo niet de belangrijkste, is het aanvoelen van een situatie. Inschatten wat er gebeurt en doen wat er gepast is, lijkt iets dat veel mensen spontaan en als vanzelf doen. Voor mensen met autisme is het echter iets heel moeilijks. In de klas komt het bijvoorbeeld vaak voor dat een leerling zo maar zonder enige aanleiding een vraag stelt over iets anders als waar we in de les mee bezig zijn. Zij hebben weinig of geen gevoel voor de context waarbinnen zij zich bewegen. Er is ook een definitie van autisme als contextblindheid. Je moet deelgenoot zijn van een wereld om dingen te kunnen begrijpen, en jezelf te zien in samenhang met je omgeving. Autisten hebben hiervoor vaak geen intuïtie.

Een mooi voorbeeld is K. uit *Das Schloss*. Hij is toeschouwer van een geweldige opwindende onder de ambtenaren in de gang van een herberg. Hij kijkt zijn ogen uit totdat iemand op een alarmbel drukt. Dan komt de herbergier en verwijdt K. hardhandig. K. heeft gewoonweg niet door dat zijn aanwezigheid oorzaak is van de opwindende, hij is blind voor de context en ziet zichzelf niet in de wereld. Bij Kafka komt het heel vaak voor dat iemand zich plotseling en zeer tot zijn ongenoegen realiseert dat hij zich op een plek bevindt waar hij niet mag zijn.

Ik leg deze scène, die niet in de film zit maar wel in het boek staat, aan de klas voor. Een op de drie leerlingen is meteen duidelijk: K. is geen autist. Twee op de drie leerlingen hebben twijfel. K. zou een autist kunnen

zijn, maar ook een gewoon iemand die vastberaden werkt aan zijn missie bij het slot binnen te komen. Zijn halsstarrigheid en zijn onvermogen wederkerige relaties aan te gaan (wat hem vaak wordt verweten door mensen uit zijn omgeving) komen voort uit zijn obsessie voor het slot.

Aan het einde van de cursus maken de leerlingen een proefwerk waarin zij de vraag of K. een autist is uitvoeren kunnen beantwoorden en van argumenten voorzien. Behalve deze vraag wordt hun nog een andere vraag voorgelegd, namelijk wat de leerlingen aan zichzelf is opgevallen tijdens de lessen.

Slechts een van de elf leerlingen die het proefwerk hebben gemaakt, vindt uiteindelijk dat K. een autist is, zes vinden van niet, vier twijfelen.

Als argumenten voor autisme worden genoemd K.’s slechte sociale contacten, zijn slecht ontwikkelde vermogen zich in anderen in te leven (vooral in zijn verloofde Frieda) en zijn contextblindheid. K. houdt geen rekening met andere mensen en denkt dat hij altijd gelijk heeft.

Als argumenten tegen autisme worden genoemd dat K. anders dan de meeste autisten goed prikkels kan verwerken. Dat hij soms doordraaft komt niet door zijn autisme maar door zijn doelgerichtheid en vastberadenheid. K. denkt niet logisch en systematisch na, wat de meeste autisten wel doen. K. houdt niet van structuren en regels, autisten wel. K. blijft cool, ook in situaties waarin autisten door angst of te veel prikkels overstuur zouden raken, maar bovenal gaat K. al bij de eerste kennismaking met Frieda naar bed, en houdt hij van aanraken en aangeraakt worden, wat de meeste autisten niet fijn vinden. Daarmee is mijn werkhypothese door de klas definitief verworpen.

De leerlingen hebben naar hun eigen zeggen tijdens de cursus bij zichzelf waargenomen dat K. geen prettige man is en dat zij niet graag met hem bevriend zouden willen zijn. Een leerling stoort zich eraan dat K. tegen gezag is, en herkent dat niet bij zichzelf. Een meisje merkt op: ‘Ik geef weinig om een willekeurige man die naar een of ander kasteel wil.’ ■

Eric Bolle is leraar Duits en ckv aan Pleinschool Helder in Eindhoven. Zie zijn website *Helden van de geest*: <www.ericbolle.nl>.

agenda

27 – 31 januari 2015, Nationale Onderwijstentoonstelling (NOT), Utrecht, <<http://www.not-online.nl>>
6 februari 2015, Mastercourse Frans UvA, Amsterdam, <www.is.uva.nl/nascholing>
6 – 7 maart 2015, Nationaal Congres Duits, Lunteren, <www.nationaalcongresduits.nl>
12 – 15 maart 2015, Recent verschenen werken Duits, Drachten, <<http://tiny.cc/ltmrecent>>
13 maart 2015, Nationaal Congres Engels, <www.nationaalcongresengels.nl>
20 – 21 maart 2015, Congres Frans, <www.levendetalen.nl>
11 – 14 april 2015, IATEFL International Conference, Manchester, <www.iatefl.org>
15 april 2015, Dag van de Jonge Jury, Utrecht, <www.jongejury.nl>
21 juni 2015, Finale Write Now!, Rotterdam, <www.writenow.nu>

Jonge Jury van start

De Jonge Jury is van start: duizenden jongeren zijn vorige maand begonnen met de Jonge Jury. Zij hebben tot 1 maart de tijd om boeken uit 2013 en 2014 te lezen en te stemmen op hun favoriete boek.

Scholen kunnen meedoen aan de Jonge Jury door middel van een instapmodule. Docenten ontvangen bij de instapmodule een multimediale smartboardmodule die klassikaal gebruikt kan worden, daarnaast krijgen ze promotiemateriaal om de leerlingen in de klas te enthousiasmeren.

Leerlingen kunnen niet alleen op school, maar juist ook in hun vrije tijd meedoen aan de Jonge Jury. Door een multimediale website, digitale magazines, sociale media en winacties is er veel interactie met de jongeren. Jonge Jurymagazine *Lezen* is onlangs verschenen en staat vol leestips, weetjes over schrijvers, strips en wedstrijden. Tot 1 maart 2015 kan men stemmen via de stemmodule op de website.

Het hoogtepunt van de Jonge Jury is natuurlijk de uitreiking van de Prijs van de Jonge Jury. Dit gebeurt op woensdag 15 april 2015 tijdens de Dag van de Jonge Jury in TivoliVredenburg.

Voor meer informatie, zie <www.jongejury.nl>.

binnenkort

NOT 2015

De Nationale Onderwijstentoonstelling (NOT) 2015 is van dinsdag 27 tot en met zaterdag 31 januari 2015 te bezoeken in de Jaarbeurs te Utrecht. Onderwijsprofessionals krijgen een programma voorgeschoteld om zich te laten informeren over actuele ontwikkelingen en interessante innovaties op onderwijsgebied. NOT is de grootste vakbeurs voor professionals in het po, vo en mbo.

Een van de hoogtepunten is het Nationaal Onderwijs Debat, een nieuw onderdeel dat is bedoeld om een bijdrage te leveren aan de versterking en verbetering van het onderwijs in Nederland. Betrokkenen uit het vakgebied – schoolleiders, directies en bestuurders – wisselen standpunten uit over actuele vakinhoudelijke onderwerpen, om zo tot breed gedragen inzichten en oplossingen te komen. Het debat staat in het teken van ‘Gepersonaliseerd leren’ en de (technologische, maatschappelijke en politieke) mogelijkheden voor onderwijs op maat, in het belang van optimale talentontwikkeling van leerlingen.

Een terugkerend onderdeel van de NOT is de Onderwijs Academie voor po, vo en mbo in samenwerking met de Adviesraad: dit jaar met seminars over onder andere ‘Toetsing in het onderwijs’, ‘De toekomst van het leraarschap’, ‘Talentontwikkeling’ en ‘De digischool’. Verder staan verschillende andere thema’s centraal tijdens de NOT 2015, waaronder ‘Het jonge-lerarenplan’ en ‘Kennisset’. Ook zijn er weer tientallen straten en pleinen ingericht die geheel in het teken van een specifiek onderwerp staan, zoals dyslexie, muziek en techniek. Nieuw deze editie zijn het Jonge Kind Plein, het Opleidingsplein en de Verkeersstraat. Daarnaast staat ook het segment ‘Leren en onderwijzen met ICT’ weer op het programma.

De Nationale Onderwijstentoonstelling is van dinsdag 27 tot en met zaterdag 31 januari 2015 geopend van 10.00 tot 17.00 uur. Meer informatie over de beurs is te vinden op <www.not-online.nl>.

Wie wordt het literaire talent van 2015?

Zaterdag 4 oktober was tijdens Geen Daden Maar Woorden Festival de kick-off van Write Now!. De kick-off was het startsein van de wedstrijd: inzenden kan vanaf nu via de website. Jongeren van 15 tot en met 24 jaar kunnen meedoen aan Write Now!. De vorm van de inzending is vrij: verhaal, gedichten, column, toneeltekst, filmscenario of songtekst – alle vormen zijn toegestaan. De deadline is 1 april 2015.

Winnaars van Write Now! worden opgemerkt door landelijke uitgeverijen. Met de titel op zak worden deuren geopend die anders gesloten bleven. Niña Weijers won in 2010 Write Now! en debuteerde dit jaar met de roman *De consequenties*. De roman kreeg lovende recensies en is onlangs bekroond met de Anton Wachterprijs. Andere bekende auteurs die begonnen zijn bij Write Now! zijn onder anderen Maartje Wortel, Jaap Robben, Marjolijn van Heemstra en Joost de Vries.

Write Now! begint met elf voorronden: zeven in Nederland, drie in Vlaanderen en één in Suriname. Elke voorronde heeft een prijsuitreiking waar een vakjury bepaalt wie zich plaatst voor de finale; voorafgaand aan de voorronden geven bekende jonge auteurs een schrijfworkshop. De grote finale is op zondag 21 juni in Rotterdam.

Voor meer informatie, zie <www.writenow.nu>.